

बझाङ्ग जिल्लाका 'डोम' - एक परिचय

—राजेश माथेमा

प्राचीनकालदेखि नेपालमा विभिन्न भाषाभाषी तथा जाति-उपजातिको बसोबास रहिआएको छ। सानो भए तापनि यहाँको संस्कृतिमा विविधता पाइन्छ। यति हुँदाहुँदै पनि यो विविधता राष्ट्रिय संस्कृतिको सूत्रमा आवद्ध छ। संसारको इतिहासमा नेपाल मात्र एउटा यस्तो देश छ जहाँ धर्म तथा सम्प्रदायको नाममा कुनै पनि मतभेद भएको छैन। यो नेपाली समाजको अपनै विशेषता हो।

सुदूर पश्चिमाञ्चल अन्तर्गत पर्ने बझाङ्ग जिल्लाको समाज पनि नेपालको अन्य ठाउँहरूमा पाइने समाज-हरू भन्दा मौलिक रूपमा भिन्न छैन तापनि गहिरिएर तुलनात्मक अध्ययन तथा अनुसंधान गरेको खण्डमा यहाँको समाजमा विद्यमान रहेको भिन्नतालाई अनुभव गर्न सकिन्छ। वस्तुतः यहाँको समाज पनि हिन्दू धर्मको आदर्श अनुरूपनै संगठित छ। वैदिक युगमा कर्मको आधारमा विभाजित समाज पछिका ब्राह्मण तथा उपनिषद्कालहरूमा जातिको आधारमा बाँडियो र जाति जन्मको आधारमा छुट्याइयो। हिन्दू धर्मको यसै प्राचीन परम्परालाई अनुसरण गर्दै यहाँका समाजको पनि संरचना भएको छ। नेपाल भित्र पाइने प्रायः जसो सम्पूर्ण हिन्दू समाजमा ब्राह्मणको स्थान सर्वोपरि रहेको यहाँको समाजमा पनि ब्राह्मणको स्थान सर्वोच्च रहेको छ। यस पछि क्रमसँग क्षत्रिय तथा शूद्रको स्थान आउँछ। वैश्यको अनुपस्थिति यहाँको समाजको विशेषता हो। हुन त वैश्य-द्वारा संपादन गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कार्य यहाँ ब्राह्मण, क्षत्रिय

तथा शूद्रबाट नै संचालन भएको देखिन्छ। समस्त जिल्लामा एक परिवार नेवार समुदायका जोशी खलक बाहेक पूर्वी नेपालतिर पाइने राई, लिम्बू, तामाङ्ग, मगर जस्ता जातिका मानिसहरू यहाँ पाइँदैनन्।

यस जिल्लामा पाइने सम्पूर्ण शूद्र जातिका मानिस-लाई समष्टिरूपमा यहाँको स्थानीय भाषामा 'डोम' भन्ने चलन छ। कामी, दमै, सार्की, वोड, सुनार, बादी सबैलाई यसै कोटिमा राखिएको छ। यिनीहरूमध्ये कामीले फलामको काम, सुनारले सुनचाँदीको काम, दमैले लुगाफाटा सिउने काम, सार्कीले जुता तथा छालाका अन्य सामानहरू बनाउने तथा सिउने काम, वोडले घर चिन्ने अर्थात् गाह्रो लगाउने काम गर्दछन् भने बादीले नाचगान गरी अरुलाई मनोरन्जन प्रदान गर्ने काम गर्दछ। उपर्युक्त सम्पूर्ण जाति-लाई समष्टिरूपमा 'डोम' भनिए तापनि यिनीहरूका बीचमा पनि कोही साना कोही ठूला जातका हौं भन्ने आपसी धारणा रहेको छ। उदाहरणका निमित्त सार्की जसलाई स्थानीय भाषामा 'भूत' भनिने गर्दछ। त्यसलाई माथि उल्लेख गरिएका सम्पूर्ण जातिहरूले सानो जातको ठान्दछन् र तिनीहरूले सार्कीको हातबाट पानीसम्म पनि खाँदैनन्।

यस जिल्लामा यस पंक्तिका लेखकको बसोबासको अवधि पर्याप्त नभएकोले जिल्लाभरि पाइने सम्पूर्ण 'डोम' जातिहरूको विविध सांस्कृतिक पक्षहरूको गहिरिएर अध्ययन गर्ने इच्छा पूर्ण हुन सकेन। छोटो अवधि भरिमा लेखिएको यस लेखले सम्पूर्ण डोम समाज भित्रका

कामी, दमै तथा वोडहरूको मात्र विविध सांस्कृतिक पञ्जाई समेट्न सकेको छ । हुन त मोटामोटी रूपमा जिल्लाभरिका सम्पूर्ण डोम समाजको नै सांस्कृतिक गति-विधिको प्रतिनिधित्व यस रचनाले पनि गर्ला, तर यस सम्बन्धमा अझै पर्याप्त अध्ययन र अनुसन्धान अपेक्षित छ ।

यस जिल्ला भरका डोम भनिने मानिसहरू सबैको गराबी र अभावले गर्दा उति सुकिला देखिदैनन् । आफ्नो परम्परागत कामदेखि बाहेक यी मध्ये कोही खेती-पाती तथा अन्य वन्दव्यापारमा पनि लागेका देखिन्छन् । सबैको हात-मुख जोडने समस्या तथा भयंकर गरीबीको कारणस्वरूप श्री ५ को सरकारको उदार शिचा नीतिबाट पनि यिनीहरू त्यति साह्रो लाभान्वित हुन सकेका छैनन् । शिक्षित हुनु पछि र भावी संततिलाई पनि शिक्षित तुल्याउनु पछि भन्ने चेतना यिनीहरूमा प्रशस्त रूपमा विद्यमान रहे तापनि विवशतावश यिनका अधिकांश छोरा-छोरी अशिक्षित नै रहेका छन् । जिल्लाको सदरमुकाममा अवस्थित विभिन्न सरकारी कार्यालयहरूमा एकजना कर्मचारी पनि यिनीहरूको समुदायबाट देखिदैन । यसबाट पनि यिनीहरूको स्थित बोध हुन्छ । यस बाहेक यस भेगका अन्य बासिन्दाहरूभै यिनीहरू पनि बर्षेनी काम र मामको खोजीमा दक्षिणको छिमेकी देशतिर जाने गर्छन् । यिनीहरूमध्ये अधिकांशसंग घर बनाएर बस्ने एक टुक्रा जग्गा पनि आफ्नो छैन । त्यसैले यिनीहरूको गाउँ पनि सवर्ण जातिका ठालूहरूको जग्गामा अवस्थित छन् । यिनीहरूको दयनीय आर्थिक अवस्था, समाजका अन्य उच्च तथा सजातीय वर्गबाट यिनीहरूप्रति गरिने उपेक्षित व्यवहार आदिलाई देख्दा २००० वर्ष पहिलेको समाजमा पुगेको आभास हुन्छ । विशाल हिन्दू धर्मको कलंक स्वरूप रहेको जातिप्रथाको नाममा यिनीहरू प्रति गरिने अत्याचार तथा थिचोमिचोलाई देख्दा त सम्पूर्ण हिन्दू धर्म नै कतै अपूर्ण त छैन जस्तो पनि प्रतीत हुन्छ । तर यसलाई बिडम्बना नै मान्नु पछि । कारण अज्ञानतावश आज पनि यिनीहरू आफ्नो विपन्नता तथा दयनीय सामाजिक अवस्थाको कारण आफ्नो खोटो भाग्य तथा पूर्व जन्मको फल भन्ने ठान्दछन् । हिन्दू धर्मका उच्च तथा सजातीय वर्गहरूद्वारा जति सुकै थिचोमिचो तथा अमानवीय व्यवहार गरिए तापनि आज पनि यिनीहरू आफूलाई हिन्दू

धर्मका सनातन अनुयायी ठान्दछन् । आजभोलि शिचाको प्रचार-प्रसार, अन्य बाहिरी व्यक्तिहरूसंगको सम्पर्क तथा सरकारको संरक्षणवादो नोतिले गर्दा यिनीहरूमा केही मात्रामा भए पनि चेतनाको संचार भएको छ । भट्ट हेर्न यस भेगका अन्य सवर्ण जातिभन्दा अनुहारको ढाँचामा भिन्न नदेखिने तथा जसको उपस्थिति समाजको लागि नभै नहुने तथ्य स्पष्ट हुँदा हुँदै पनि समाजका अन्य वर्गले यिनीहरूलाई आफू सरह मानवोचित व्यवहार किन नगरेका होलान् भन्ने कौतुहल हुनु स्वभाविक हो । समाजमा यिनीहरूको यो स्थिति कसरी र कहिलेदेखि भएको भन्ने कुराको उत्तरमा यिनीहरूमा प्रचलित एउटा लोक कथानै पर्याप्त छ । जस अनुसार—

“तेह्रौं शताब्दीतिर भारतवर्षमा विधर्मको बर्बर आक्रमणको परिणामस्वरूप त्यहाँका केही हिन्दूहरू आफ्नो धर्म तथा संस्कृतिको रक्षार्थ नेपालको यस भू-भाग तर्फ शरण लिन आउन बाध्य भएका थिए । यसै ताका श्री ‘डोम’ कहलाइएका जातिका पुर्खा पनि भारतको गढवाल प्रदेशको ‘कत्युर’ भन्ने ठाउँका कुनै अज्ञात वव ठकुरी-वंशका राजाका सन्तानका रूपमा उनीहरूसंगै नेपालको भू-भागमा शरणलिन आएका थिए । कलान्तरमा यिनका पुर्खामध्ये दुई जना व्यक्ति ‘हीरा’ तथा ‘जाडे’ ले हिन्दू संस्कार तथा मान्यता विरुद्ध केही काम गरेका हुनाले तिनीहरू तत्कालिन समाजद्वारा जातिच्युत गराइए र क्षत्रियबाट शूद्रको कोटिमा भरे ।”

हिन्दू समाजमा यसप्रकारले जातिच्युत गराइएको उदाहरण प्रशस्त देखिन्छ । यस बाहेक नतत्त्वशास्त्रीहरू द्वारा अनुमोदित धारणा तथा तथ्यको आधारमा यिनीहरूको शारीरिक लक्षण तथा रीतिस्थितिको अध्ययन गरेको खण्डमा पनि यिनीहरू नेपाली समाजको अन्य सजातीय वर्ग (ब्राह्मण, क्षत्री,) मा पर्ने Indo-Aryan (भारोपेली) समूहमानै पर्ने आउँछन् । त्यसैले क्षत्रिय वंशका हौं भन्ने यिनीहरूको दावीलाई निराधार मान्न सकिन्न । तर यस सम्बन्धमा पर्याप्त अध्ययन तथा अनुसन्धान आवश्यक छ ।

हुन त जातीय विविधता तथा यसमा सन्निहित भेदभाव तथा छुवाछूतको प्रचलन नेपाली समाजको निमित्त कुनै नौलो कुरा होइन । यति हुँदा हुँदै पनि श्री ५ को

सरकारले मुलुकी ऐनमा संशोधन गरेर संरक्षण दिएको देखिन्छ । तर दार्शनिकवश हाम्रो समाजबाट यी कुराहरू पूर्णरूपले उन्मूलन भने हुन सकेका छैनन् । यस संबन्धमा हामीलाई अन्यत्रभन्दा यहाँ पुरानो धारणाभा परिवर्तन हुन नसकेको कुरा स्वतः ज्ञात हुन आउँछ । यसो हुनाको प्रमुख कारण भौगोलिक कठिनाई तथा दुर्गमता नै हो ।

हिन्दू धर्मको व्याख्या विभिन्न ग्रन्थहरूले विभिन्न प्रकारले गरेको भए तापनि मूलरूपमा यसको लक्ष्य यस लोकमा आफ्नो आत्मालाई पवित्र बनाई मोक्ष प्राप्त गर्नु नै रहेको छ । उपर्युक्त लक्ष्य प्राप्त गर्न हिन्दूहरूले जन्म-देखि मृत्यु पर्यन्त विभिन्न संस्कारहरू सम्पन्न गर्दछन्, जसको धार्मिक तथा लौकिक दुवै अर्थ हुन्छ । जन्मदेखि मृत्यु नहुञ्जेल एउटा हिन्दूले सम्पन्न गर्नु पर्ने सम्पूर्ण संस्कारहरूलाई मोटामोटी रूपमा दुई भागमा छुट्याउन सकिन्छ । (१) जन्म अघि गरिने संस्कार तथा (२) जन्म पछि गरिने संस्कारहरू । पहिलो श्रेणी अन्तर्गत गरिने संस्कार अन्तर्गत गर्भाधान, पुंसवन, तथा सीमन्तोन्तयन संस्कारहरू पर्दछन् भने यसै गरी दोश्रो श्रेणीको संस्कार अन्तर्गत जातकर्म, मेघजनन, आयुष्म, बल, नामधेय, निष्क्रमण, अन्नप्रासन, चूडाकर्म, कर्णवेध, विद्यारम्भ, उपनयन, केशान्त, अथवा गोदान, समावर्तन, विवाह, वानप्रस्थ र अन्तमा अन्तेष्टि पर्दछ । हिन्दू धर्म अनुसार मनुष्य भएर जन्म लिइसकेपछि यी संस्कारहरूलाई एक एक गरी पालन गर्नु पर्छ अनिमात्र मानिसको जीवन यो जन्म तथा अर्को जन्ममा सार्थक ठहर्छ । हिन्दू धर्मका यिनै आदर्शहरूलाई अनुसरण गर्दै यहाँका डोमहरू पनि जन्मदेखि मृत्युसम्म विभिन्न संस्कार सम्पन्न गर्दछन् । तर उपर्युक्त संस्कारहरू सम्पूर्ण रूपमा नगरे तापनि आफूले जाने जति र औकातले भ्याएसम्म यी संस्कारहरू सम्पन्न गर्दछन् । यस बाहेक सदर्या हिन्दूहरूले यिनीहरूलाई जातिबाट च्युत गरिदिए-देखि यिनीहरूले हिन्दू धर्मका कतिपय मान्यता तथा नियमहरू बिर्सि पनि सकेका छन् । यिनीहरूद्वारा संपादन गरिने सम्पूर्ण संस्कारहरूमा ब्राह्मणवर्गका मानिसद्वारा पुरोहितको काम गराइँदैन । कारण ब्राह्मणहरूले यिनीहरूको कार्य गरायो भने जातै जान्छ भन्ने यहाँका ब्राह्मणहरूको धारणा छ । त्यसकारण यी डोमहरू यस्ता कुनै पनि प्रकारको धार्मिक अनुष्ठान तथा संस्कारहरू

आफना ज्वाइँ अथवा भानिजलाई पुरोहित बनाई सम्पन्न गर्दछन् । ब्राह्मण पुरोहितहरूको यिनीहरूप्रतिको यो आचरणले गर्दा हिन्दू धर्मका कतिपय सारगर्भित तथा महत्वपूर्ण संस्कारहरूबाट इच्छा हुँदा हुँदै पनि बञ्चित हुँदै गैरहेका छन् । पछिसम्म पनि यदि यो प्रथा यथावतै रहेको खण्डमा यिनीहरू आफूलाई हिन्दू हौं भन्ने कुरासम्म पनि संभिरहन सक्ने होलान् जस्तो लाग्दैन ।

घरमा नवजात शिशुले जन्म लिएको दिनदेखि २२ दिनसम्म यिनीहरू पूर्णरूपले चोखिएका हुँदैनन् । यस बीच १० दिनको दिन शिशुको न्वारान सकेपछि १२ दिनको दिनमा मात्र एउटा 'वारिकि नहुने' भन्ने संस्कार पछि आफ्नो घर वरिपरिको सेरोफेरोमा छुवाछुत गर्न सक्तछन् । न्वारानको संस्कारमा यज्ञ, होम आदि अज्ञानतावश गर्दैनन् र ज्वाइँ पुरोहितबाट नवजात शिशुको नामाकरण गरिन्छ । यस अवसरमा गच्छे अनुसारको भोजभतेर गर्ने चलन पनि छ । २२ दिनको दिन गहुँत पानी खाई यिनीहरू प्रशुति सुतकबाट पूर्णरूपले चोखिन्छन् । यसपछि शिशु ६ महीनाको हुँदा अन्नप्रासन गर्दछन् । यो संस्कार पनि एकदम साधारण किसिमले मनाउँछ । कसै कसैले यस अवसरमा जाँद रक्सी तथा भोज-भतेर गरी आनन्द पनि लिने गर्दछन् । न्वारानको संस्कार पछि एकै चोटि यदि नवजात शिशु छोरो भएको छ भने, ५ वर्षको उमेरमा 'जुडी राख्ने' अर्थात् शिखा राख्ने कर्म हुन्छ । तर कसै कसैले परिस्थितिवश यसै संस्कारलाई शिशुको उमेर १० अथवा १२ वर्ष पुगिसकेपछि पनि गर्दछन् । यो संस्कारमा पुरोहित बनेको ज्वाइँ अथवा भानिजले शिशुको केश मुण्डन गर्दछ । यस समय केटाकी आमाले उक्त मुण्डन गरिएको केशलाई एउटा थालमा राखी नदी अथवा त्थस्तं पवित्र ठाउँमा लगेर सेलाइदिने गर्दछन् । यस अवसरमा पनि गच्छे अनुसारको भोज भतेर गर्ने चलन छ ।

यिनीहरूको समाजमा पनि सबैजसो जातिहरू भै अन्त-जातीय विवाहलाई मान्यता प्राप्त छैन । यी डोम अन्तर्गत पर्ने कामी, दमै, वोड जातिहरूमा पनि निम्न प्रकारका उप-जातिहरू हुन्छन् जसमध्ये 'सानो' तथा 'बुत्कर' भन्ने जातिसंग अन्य जातिहरूले विहेवारी तथा भोजभतेर चलाउँदैनन् । त्यस क्षेत्रभित्र निम्न प्रकारका डोमका उपजाति पाइन्छन्-

१) पि. प्रभु, हिन्दू सोमल अगंताइजेशन, पपुलर बूक डिपोट, बम्बई, भारत, १९५४, पृ. २२-२३ ।

(१) सुनार (२) ओड (३) आखेडो (४) साहू
(५) आग्री (६) चनारो (७) सानी (८) बुत्कर (९) भोर
(१०) तिखवा (११) पार्की (१२) मिजार ।

उपर्युक्त जातिहरूमध्ये सबैभन्दा श्रेष्ठ सुनारलाई मान्दछन् । माथि उल्लेखित उपजातिमध्ये 'सानी' तथा 'बुत्कर' लाई छाडी अन्य सबैसंग सबैको बिहेवारी तथा खानपान समेत हुन्छ । सुनारहरूले त यी दुई जातिले छोएको पानीसम्म पनि खान हुँदैन । यी जातिहरूको कुल देवताको पूजा गर्ने 'धामी' पनि सुनारहरूबाट मात्र लिइने चलन छ । "लांगोवापाटलो" यिनीहरूको कुलदेवता हो जसलाई यिनीहरू आफ्नै गाउँ नजिक अवस्थित 'माडो' वा 'माडू' 'मन्दिर' मा स्थापना गरी बडो श्रद्धाभक्तिसाथ पूजा-अर्चना गर्दछन् । यिनीहरूका देवताको थानमा अन्य सवर्ण व्यक्तिहरू जाँदैनन् । आफ्नो कुल देवता बाहेक मष्टो, भैरव, देवी तथा अन्य हिन्दू देवी देवताहरूको पनि यिनीहरू पूजाआजा गर्दछन् । यिनीहरूको समाजमा एक पत्नी विवाह र बहुपत्नी विवाह दुवै प्रचलित छन् । हुन त नयाँ मुलुकी ऐन लागू भएपछि नेपालमा बहुपत्नी विवाह कानूनी रूपमा मान्य छैन, तर यस भेगमा यो प्रथा डोम-हरूको माझ मात्र नभै अन्य सवर्ण जातिहरूका बीचमा पनि कायम छ । हिन्दू समाजमा प्रचलित ८ किसिमका विवाहमध्ये मागी विवाह, गन्धर्व विवाह तथा चोरो विवाह अथवा जवर्जस्ती भगाई लाने विवाहलाई यिनीहरू ज्यादा जसो व्यवहारमा ल्याउँछन् तर मागी विवाह तथा गन्धर्व वा प्रेम विवाह यिनीहरू माझ ज्यादा लोकप्रिय छ ।

मध्ययुग तथा राणाकालीन समाजमा विद्यमान रहेको 'जारी' प्रथा यहाँको समाजमा हालसम्म पनि प्रचलित छ जस अनुसार कसैको स्वास्नी अरूसंग पोइल गएको खण्डमा पहिलो पतिले नयाँ पतिसंग आफूले विहे गर्दा खर्चको पैसा, गरगहना लगायत पंचबाट नयाँ पतिबाट जरिवानास्वरूप प्राप्त गरेको रकम समेत एकमुष्ट दाबी गर्न पाउने हुन्छ । बाल विवाहको प्रचलन कानूनको बासले गर्दा खुल्लारूपमा भएको देखिँदैन । पार-पाचुकेको प्रथा यहाँ प्रचलनमा आएको देखिँदैन । यिनीहरूमा मामा चेलो र फूफू चेली बीच विहेवारी हुँदैन । परिवारको काम सुचारुरूपले चलाउन चाहिने पर्याप्त जनशक्तिको अभावको कारण यिनीहरूमा प्रायशः छोराको विवाह सानै उमेरमा

गरिदिने चलन छ । छोराको उमेर १०-१२ वर्षको हुने वित्तिकै यिनीहरू योग्य बधु तलाश गर्न थाल्दछन् । यो कार्य 'कुरेउतो' (लमी) को माध्यमद्वारा गराइन्छ । कुरे-उतोद्वारा विहेको कुरा पक्का भैसकेपछि एउटा "ओइसोहारी धरोटी राख्ने" भन्ने चलन केटा तथा केटीका बाबुहरू बीच सम्पन्न हुन्छ जस अनुसार दुवै पक्षका मूलोले दुई थालमा एकएक माना चामल र त्यसमाथि दीघो तथा केही द्रव्य राखी त्यस समय उपस्थित आफन्त-हरूका सामन्ने राखेर आ-आफना छोरा-छोरीको विवाह नजीकको साइतमा गरिदिने कुरा दोहऱ्याउँदै कुलदेवता साची राखी प्रतीज्ञा गर्दछन् । यदि कारणवश केटी पक्षबाट यसबेला गरिएको वचन पूरा गर्न सकिएन भने उक्त अवसरमा भएको खर्च लगायत केही जरिवाना समेत वर पक्षलाई दिनुपर्ने हुन्छ । तर वर पक्षबाट यस्तो भएको खण्डमा केही नहुने प्रथा छ । यो विधि सकिए-पछि ब्राह्मणद्वारा उचित लगन पत्ता लगाउन लगाइन्छ । यिनीहरूको सम्पूर्ण संस्कारहरूमा ब्राह्मण पुरोहितबाट गरिदिने काम यति मात्र हो । यसै अवसरमा यदि भए केटा तथा केटी दुवैको जन्म कुण्डली देखाउने चलन पनि छ । ब्राह्मणद्वारा उचित लगन तत्काल नतोकि-दिएको अवस्थामा यिनीहरू आफना धामी कहाँ जाने गर्दछन् र उसैबाट लगनको दिन निश्चित गराइन्छ । लगन निश्चित भैसकेपछि विवाहको दिन ३-४ दिन बाँकी छँदैमा वर पक्षबाट प्रायशः दुईजना व्यक्ति विभिन्न खाद्य पदार्थहरू तथा कोसेली लिई 'जनाउने कोसेली' को रूपमा बधु पक्षको घरमा पठाइन्छ र तिनीहरू गएको दिन वेहुलीकै घरमा बसी भोलिपल्ट फर्कन्छन् । यसपछि फेरि विवाहको एकदिन पहिले "ताँते कोसेली" को रूपमा विभिन्न सौगातहरू लिई ३ जना व्यक्ति वेहुलीको घरमा जन्त आउने पूर्व सूचना दिन जान्छन् । यस पछिमात्र दुलाहा आफना इष्टमित्र तथा साथी भाइका साथमा आफ्नो औकात अनुसारको सवारीमा चढी जन्तको रूपमा बधुको घरमा पुग्छ । आएको जन्त तथा दुलाहालाई बधु तर्फबाट यथोचित आदरसत्कार गरिन्छ र तोकेको साइतमा कन्यादानको कार्य सम्पन्न गरिन्छ । यस अव-सरमा पनि वैदिक मन्त्र उच्चारण तथा यज्ञ आदि कार्य गराउने इच्छा हुँदाहुँदै पनि पुरोहितले गर्दा यिनीहरू गर्न सक्तैनन् । साधारण तवरमा विवाहको कार्य समाप्त

हुन्छ । कन्यादान दिनुभन्दा अगाडि वधुका आमा-बाबुले केही पनि खानेकुरा खाएका हुँदैनन् । यसपछि वधुको विदाईमा गाउँका केही व्यक्तिहरू वरियातीका रूपमा जन्त संगसंगै वेहुलाको घरसम्म जान्छन् । यसरी वरियातीका रूपमा गएका व्यक्तिहरूको वर पक्षद्वारा यथोचित सत्कार गर्नु पर्ने हुन्छ । विहेको अवसरमा वेहुलाले अनिवार्य रूपमा सेतो एकसरो कपडा लगाउनु पर्छ । यस प्रकार यिनीहरूको विवाह संस्कार समाप्त हुन्छ ।

विवाह उप्रान्त यिनीहरूले गर्ने संस्कार अन्त्येष्टि संस्कार हो । यिनीहरूमा प्रायः लाश जलाउने चलन छ । लाशलाई मलामीहरूले चितामा राख्ने तथा जेठा छोराको मृतकको मुखमा दागवत्ती राख्ने चलन पूर्वी नेपालको हिन्दूहरू सरह नै छ । १३ दिनसम्म दागवत्ती दिने व्यक्ति क्रियापुत्री बस्दछ र १५ दिनको दिन सानोतिनो भोजको आयोजना गरी जवाईं अथवा भानिज पुरोहितबाट प्रेत श्राद्ध गराइन्छ । क्रियापुत्री लगायत सबै छोराहरूले १ वर्षसम्म सेतो कपडा लगाउने चलन छ । तर कसै कसैले १ महीनामै पनि बरखो फुकाउने गर्दछन् । १३ दिनसम्म

क्रियापुत्री लगायत सम्पूर्ण हाडनाताका मानिसले माछा, मामु, नुन, खान र छालाको जुता लगाउन हुँदैन । १३ दिने श्राद्ध सकेपछि ४-५ दिन, ६ महीना र वर्ष दिनमा श्राद्धहरू गरिन्छ । यस अवसरमा सक्नेले भोजभतेरको पनि आयोजना गर्ने गर्दछ ।

उपर्युक्त संस्कारहरू वाहेक यिनीहरू यस भेगका अन्य सवर्ण जातिहरू भैं विभिन्न चाडबाड तथा जात्राहरू बडो उल्लासपूर्ण वातावरणमा मनाउने गर्दछन् । यिनीहरूको सबैभन्दा ठूलो चाड "चैताली" हो । यो चाड चैत्र त्रयोदशीको दिनमा मनाइन्छ । यस अवसरमा यसै जिल्लाको पश्चिम तर्फ अवस्थित 'वान्नि' भन्ने ठाउँमा ठूलो जात्रा पनि लाग्दछ । यस पछि वैशाख त्रयोदशको दिन 'विसु' भन्ने चाड पनि ठूलो उल्लासका साथ मनाउँदछन् । यस वाहेक जन्म अष्टमी, बडा दशै, माघि वा माघे संक्रान्ती, भस्सो, रामनवमी आदि चाडहरू बडो तन्मयका साथ मनाउँदछन् । यहाँका जात्रा तथा चाडपर्वहरू अति चाखलाग्दा तथा भावपूर्ण भएकोले यसको लागि छुट्टै र बृहत् अध्ययनको आवश्यकता पर्दछ ।